

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 92 1971

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1972

å ena sidan, satirisk antagonism å den andra, räcker det att peka på Spensers samtida inslag av idealbildning och hovsatir t. ex. i Mother Hubbards Tale, på ambivalensen i synen på kärleken hos Shakespeare eller på inställningen till religionen och till människans natur i verk som Drydens Religio Laici och Popes Essay on Man för att påtala det onöjaktiga i Miners framställning.

Sammanfattningsvis kan man säga att han på vissa punkter nyanserat en vedertagen rad definitioner av metafysisk poesi men att han ingalunda övertygat om att de aspekter han understryker skulle vara mera bestämmande för synen på metafysikerna än de karakteristiska som ofta redan framdragits. Det välkända faktum att gränsdragningarna är svåra att utföra kvarstår.

Erik Frykman

Wilfried Barner: *Barockrhetorik. Untersuchungen zu ihren geschichtlichen Grundlagen.* Max Niemeyer Verlag. Tübingen 1970.

Sedan några år har den tyska barockforskningen vitaliserats och begynt en omorientering i och med att retoriken alltmer kommit i centrum. Wilfried Barner lämnar — med den grundlighet som endast återfinns i en tysk Habilitationsschrift — en bred översikt över tidigare barockforskning utifrån denna aspekt. Med rätta framhåller han Günther Müller som en föregångsman redan på 1920-talet. Likaså understryker han betydelsen av en annan Tübingenforskarens verk på detta område, Ludwig Fischers »Gebundene Rede. Dichtung und Rhetorik in der literarischen Theorie des Barock in Deutschland» 1968 (recenserad i Samlaren 1968).

Barner själv startar ungefär på Fischers ståndpunkt. Liksom denne hävdar han att barocken aldrig skapar någon egentlig anti-klasicistisk teori för vare sig poesi eller retorik. Däremot ändras förrådet av de *exempla*, som inom litteraturteorin får konkretisera de allmänna litteraturteoretiska normerna. Först därigenom kan en barockretorik sägas uppkomma.

För övrigt vill Barner förankra analysen av barockstilen och barockretoriken i ett sociologiskt sammanhang, en tämligen obeprövad metod i tysk barockforskning. Det stora kapitlet »Die Verankerung der Rhetorik im Bildungswesen des 17. Jahrhunderts» utgör därvidlag en ytterst värdefull grundforskning, där man välkomnar framställningens bredd och den exakthet, varmed elementa i epokens retorikundervisning definieras och analyseras. Det sker en genomgång av det humanistiska skolväsendets läroplaner, läroböcker och pedagogiska me-

toder på detta fält. Särskilt skoldramat ställs i en helt ny dager såsom ett betydelsefullt led i skolornas retorikundervisning. Överhuvudtaget understryker Barner att skolornas latinska retorikundervisning syftade till en färdighet att *iala* latin, att bruka det som ett levande, effektivt kommunikationsmedel, och gendriver däremot en äldre uppfattning att latinstudiet skulle ha lett till en opraktisk, världsfrämmande språklig formalism.

Samtidigt med denna allmänna beskrivning av retorikens ställning inom det humanistiska utbildningsväsendet, samtidigt med en viss kritik av det traditionella barockbegreppet, vill emellertid Barner hävda att det under senare hälften av 1600-talet utvecklas en specifik *barockretorik*, rättfärdigande verkets titel. Han uppfattar den rent humanistiska världen och hov- och adelsvärlden som i viss mån motsatta miljöer under exempelvis 1500-talet; den förra utvecklade en retorikundervisning av mer intellektuell-formell prägel, medan den senare utformade en retorik direkt inriktad mot det politiska och sociala livets villkor och krav. Under 1600-talet kommer den humanistiska retoriken därför att präglas av esoterisk konstfullhet och konservatism, medan den samhällstillvända retoriken hos den politiska samhällsgruppen oavbrutet vinner terräng såsom utvecklingens progressiva element. Men på 1660- och 1670-talen sker en syntes av de båda komponenterna i utvecklingsprocessen med män som exempelvis Christian Weise. Weise, själv universitetsman, hävdar nu att retoriken innefattar alla former av språklig kommunikation inom samhället, att den alltid är och måste vara »politisk». Den humanistiska retoriken bryter sin tidigare autonomi och förenas med den aristokratisk-politiska retoriken, en process som sammanhänger med framträdandet av ett borgerligt element inom samhället, ett samhällsskikt som förenar intellektuellt-moraliska traditioner från humanismen med den politiska överklassens pragmatiska människo- och samhällssyn.

Det synes mig som Barner för att kunna teckna denna dialektiska utvecklingsprocess tvingas till vissa schematiseringar och förenklningar. Utan tvivel erbjuder de decennierna i slutet av 1600-talet han framförallt studerar något nytt och specifikt gentemot tidigare skeden, men att en »modern» samhällstillvänd syn på språket skulle vara det radikalt nya torde kräva en utvidgad argumentering för att helt övertyga. Mina egna studier av exempelvis synen på och bruket av retoriken vid det äldre Vasahovet i dess propaganda och i Erik XIV:s tal och skrifter tyder för det första på svårigheten att särskilja en humanistisk och en

aristokratisk-politisk retoriksyn, för det andra på en retorik som redan då är i extrem grad »politisk» i direkt och naturlig anslutning till antik teori och praxis. Likaså synes retorikundervisningen vid universiteten från och med 1500-talets slut i hög grad inrymna retorikövningar av rent praktisk-politisk natur, som ingalunda förbehålls de adelsmän som förlägger sina studier till universiteten utan även avser den stora kader av studenter som avsågs fylla de byråkratiska organisationerna. Bilden av den humanistisk-konservativa universitetsundervisningen före Weises skede liksom teckningen av en allmän fortskridande »seklarisering» under 1600-talet förefaller mig därför diskutabel, både som beskrivning och som förklaring till barockstilens uppkomst inom retoriken.

Barners i sanning imponerande arbete, kanske utlovande en nyorientering inom barockforskning, innebär således ett stort steg framåt mot en sociologisk helhetssyn på 1600-talslitteraturen. Samtidigt präglas det ännu av traditionens makt såsom försök att än en gång lösa det problem, »barockens» väsen, som efter ett sekels ansträngningar alltmer börjar te sig som en ödesdiger återvändsgränd inom 1600-talsforskningen.

Kurt Johannesson

Holger Frykenstedt: *Poetens historia*. Nationalmusei skriftserie nr 18. P. A. Norstedt & Söner. Sthlm 1969.

Skalden Johan Gabriel Oxenstierna och konstfilosofen Carl August Ehrensvärd var i mycket varandras motsatser men de hade två gemensamma egenskaper. De var begåvade och kvicka. Därtill kom att deras samhällsklass var densamma. Skalden och konstfilosofen-tecknaren blev vänner förhållandevis sent, 1783. Egentligen stod de i var sitt läger från början. Oxenstierna var en natursvärmare vars tankar och minnen livet igenom dröjde vid barndomsårens Skenäs vid sjön Kolsnaren i Vingåker. Ehrensvärd var en lakonisk och originell tänkare vars hjärta befann sig i Græcia magna med dess antika arkitekturlämningar och som svärmade för den klassiska skulpturen, mestadels i romersk tappning. Ett centralt begrepp för honom var smak, vilket för honom var liktydigt med naturens allra hemligaste sanningar, med det fullkomliga och det absolut friska. Han var inte opåverkad av Montesquieu. Från början menade han att konst endast kunde skapas i Södern, en uppfattning som han något modifierade genom vänskapen med Oxenstierna och intresset för dennes diktning.

De bägge herrarna hade träffats i ordenslivet, bland frimurare och andra mystici. Hertig Karl var som bekant en intresserad frimurare liksom Reuterholm, vilken var bägges vän. Ehrensvärd var en uppslagsrik man som gärna tecknade till vardags. Han kom på idén att skildra Oxenstiernas liv i en serie teckningar, vilket blev *Poetens historia*. Ordensväsendet kan sägas vara seriens resonansbotten. Ett annat moment är de bägge herrarnas något besvärliga erfarenheter av Gustaf III vilken förvisso var en komplicerad person.

De nära 70 blad som utgör *Poetens historia* har förvärvat av Nationalmuseum som låtit publicera laveringarna i sin skriftserie med ingående kommentarer av docent Holger Frykenstedt. Det har blivit en mycket vacker bok som Norstedts och dess formgivare Gudmund Nyström har all heder av. Holger Frykenstedts kommentarer, om man skall använda ett så blygsamt ord, är utomordentliga. Denne vår främste kännare av Ehrensvärds konstlära prutar inte av på kunskaperna. Han lägger fram dem i en utförlig text. Även om man för Oxenstiernas del en gång läst Martin Lamms utförliga monografi och vad gäller Ehrensvärd tagit del av Ragnar Josephsons undersökningar möter man här så mycket nytt att bägge de höga ädlingarna framträder i starkare relief än förr. Arbetet hör till dem som man måste läsa med en viss uppmärksamhet.

Det var 1795 som Ehrensvärd började på *Poetens historia*. Den var från början inte avsedd att omfatta så många blad som den kom att göra. Kanske bör det påpekas att hela tilltaget var tänkt som en privat åtgärd de två vännerna emellan. De ofta skabrosa laveringarna bär i mycket hög grad det tillfälligas prägel. Kvaliteten är något växlande. Genomgående figurerar Oxenstierna med ett fågelhuvud i stället för ansikte. Det är en vipa med sin långa näbb som utgör förebilden.

Det fanns samtida som förvånade sig över Ehrensvärds engagemang i frimureriet. Den metafysiska bråte som där mötte borde varit Ehrensvärd främmande, menade man. Frykenstedt framhäver också att Ehrensvärd rätt snart kom att inta en kritisk attityd till denna blott alltför påtagliga tankeoreda. Ehrensvärd var som vi alla ett barn av sin tid men oklarhet var inte hans signum. Tvärtom, ibland visar han i teckningarna en nästan brysk klarhet. Allt efter som han fullföljer serien framträder en märkbar ambivalens till ordensmiljön. I och för sig är Ehrensvärd en av våra mest personliga och betydande tecknare, fylld av roande hugskott. För honom är uttrycket viktigare än fullkomligheten. Strängt taget var han självlärd